

# Mit forhold til kirkegårde

En kirkegårdsvandring til fem kirkegårde og en lade

Af Doris Ottesen

Cand. theol., forfatter, fortæller og foredragsholder

Før jeg tager jer med på en kirkegårdsvandring kommer her nogle få almene betragtninger:

Jeg vil betegne mig selv som en passionere kirkegårdsbesøger. Jeg elsker ganske enkelt kirkegårde. Jeg undlader aldrig at besøge en kirkegård nogetsteds, hvis lejlighed byder sig, det være sig for et kortere eller helst længere besøg. Kort sagt: Kirkegården er – under alle omstændigheder – et af mine absolutte yndlingsopholdssteder.

Et familiebesøg hos min nordjyske familie vil derfor altid tage sin begyndelse med kirkegårdsbesøg. I min slægt har vi altid være gode til at dø, så der er mange kirkegårde, der skal besøges først. Altid tre, oftest fem! Dertil kommer, at jeg er gravstedsejer. Det indebærer, at jeg allerede i en del år har ejet det gravsted, hvor jeg engang skal begraves.

## Øster Jølby

Derfor vil jeg gerne have lov til at tage mine læsere med på en sådan vandring. Som oftest tager den sin begyndelse på Mors. Nærmere bestemt på kirkegården ved Ansgarkirken i Øster Jølby. Det er en grundtvigsk frimenighedskirkegård tilhørende landets største frimenighed. Det er derfor ikke en vældig gammel kirkegård, den er relativ stor og i flere afdelinger med mindre niveauforskelle. Kirkegården var tidligere omgivet af store prægtige elme, som efter at sygen har taget dem, er blevet erstattet af ege til glæde for kommende slægter. Lige nu er der lidt bart. Til kirkegårdens særlige herlighedsværdier hører, at kirkegården endnu ikke er fuldstændig reguleret. Enkelte steder kan man stadig have fornøjelse af lidt snirklede tilgange til de enkelte gravsteder. Dertil kommer, at man ikke mere fjerner gravstenene fra de gravsteder, som har overskredet fredningstiden. Man lader dem ganske enkelt stå med mere eller mindre beplantning, som det nu er praktisk muligt. Det er en meget stor gevinst



Gravsten af Erik Heide,  
Ansgar Kirkegård, Øster  
Jølby. Foto: Doris Ottesen.

for miljøet på kirkegården. Det må i denne forbindelse være mig tilladt at udtrykke min inderlige beklagelse over de korte fredningstider, der praktiseres på de danske kirkegårde. Hvorfor kan man ikke bare lade gravstederne gå i smukt forfald (ligesom fx på de jødiske kirkegårde) i stedet for at



Gravsten af Erik Heide,  
Ansgar Kirkegård, Øster  
Jølby. Foto: Doris Ottesen.

håndhæve et næsten hysterisk renligheds- og ordensprincip?

Kirkegårdens største herlighedsværdi er dog uden al tvivl de mange gravsten, mere end ti i tallet, der er hugget af den mageløse stenhugger Erik Heide. Stenene er kommet til over en længere årrække. De er alle sat over medlemmer af kunstnerens vidt forgrenede slægt; en slægt der har været medlemmer af den grundtvigske menighed siden dens grundlæggelse. Stenene er alle meget forskellige, man fornemmer de er tilpasset den enkeltes personlighed, men dog alle med en tydelig kristen symbolik.

Disse fine små kunstværker har i øvrigt, ud over at være en øjenlyst for enhver besøgende, også haft en tydelig inspirerende effekt på andre gravsten frembragt af mere ydmyge mestre i stenhuggerfaget. Som en af mine fjernere slægtninge udtrykte det: "Vi var jo nødt til at gøre os umage med fars gravsten, for han skal jo ligge ved siden af en af Erik Heides sten".

Min personlige tilknytning skyldes, at min morbroder og hans kone ligger begravet der – samt i øvrigt hele hendes slægt i tre-fire slægtled. De ligger under en natursten. Den har ingen særlig indskrift udover navn, dato og fødeår. Dog er min tantes fødenavn på mit forlangende også angivet. Det er vigtigt, at man som besøgende på kirkegården kan følge slægtssammenhænge. På gravstedet har jeg kun haft en betinget succes i kampen mod gruset. Det er dog lykkedes mig at få en stor smukt blomstrende hortensia til at sætte sit markante præg på gravstedet. Min morbroder og hans kone er begravet i henholdsvis 1983 og 1994, og da de var barnløse, men forgyldte min barndom, bliver de mig, der snart skal tage stilling til fredningsspørgsmålet. Der kan naturligvis ikke være tale om andet end en forlængelse!

## Vesløs

Efter besøget på Mors går turen videre til Fanherred, nærmere bestemt til valgmenighedskirkegården Vesløs. Det er en ikke særlig stor kirkegård, passende i størrelse til den lille rødstenskirke. Kirkegården virker lidt nøgen og forblæst, efter at alle de store elme også her har måttet lade livet. Kirkegården er velholdt på en afslappet måde. Mange af gravstederne bliver holdt af familierne selv uden graverens medvirken. Som i så mange fri menigheder er man vant til at hjælpe sig selv.

Kirkegårdens største herlighedsværdi var imin barndom, at man fra vort gravsted havde udsigt til den længang livligt beboede storkerede, anbragt på en telefonpæl hvorigennem



Gravsten af Erik Heide,  
Ansgar Kirkegård, Øster  
Jølby.  
Foto: Mette Fauerskov.

også jordemoderens ledning gik. Perfekt samarbejde. Nu er både storke og jordemor for længst forsvundet, og det er da også blevet småt med fødsler i dette stykke udkantsdanmark, men graven ligger der stadig.

Denne kirkegård er ikke blot min barndoms, men mit livs absolut allervigtigste kirkegård. Her blev min mor begravet, da jeg var syv år, og her er også senere min far begravet ved hendes side. Den grav var min barndoms store trøst. Mange timer har jeg tilbragt der, alene eller sammen med den øvrige familie. Min mor og far er begravet i henholdsvis 1953 og 1982. Min mors fødenavn er efter min fars ønske ikke angivet. Mine forældre er begravet under en enkel pole-ret sten prydet med en lille rose i malm. Under deres navne og data blev i forbindelse med min mors begravelse foruden indhugget ordene: "Tak for gode minder". På gravstedet står foruden gravstenen en lille blomsterkumme i granit. Den er skænket til begravelsen af venner og naboer. Det er

min søster og svoger, der bor i nærheden, der paser graven med stor omhu både sommer og vinter. Gravens ærlige problem er en meget stiv lerjord, der bevirkede, at et tog flere år inden min mors kiste faldt sammen. Det samme var tilfældet med min fars kiste. Graven har derfor været lagt om mange gange, fordi gravstenen sank. På gravstedet er der ingen grus, men masser af roser! Et dejligt sted. Hun savner jeg en lille bænk. Min ugifte bror har besluttet, at han også vil begravnes der.

## Tømmerby

Det næste gravsted på familieruten er TømmerbyKirkegård også i Hanherred. Rent objektivt er det formodentlig den smukkeste af de kirkegårde, jeg regelmæssigt besøger. Kirkegården er stor, passende til den meget store herredskirke, og den er i flere etager med meget græs imellem gravene. Dertil kommer en aldeles storslået udsigt udover Tømmerby Fjord. Til kirkegårdens herlighedsværdier hører endvidere den mageløse udsigt de fine stenrelieffer af bonden og herremanden på kirkens apsis, desuden en fredet gravstele fra 1906. Stenen er smykket af et fuldstændig velbevaret meget smukt fotografi af en tyveårig pige. Jeg er i slægt med pigen, og portrættet har siden min barndom altid gjort et stærkt indtryk på mig.

På denne kirkegård ligger endnu en barnløs torbror og hans kone begravet. De er begravet i henholdsvis 1994 og 1985. De ligger under en mindre natursten, der anviser deres fødselsdatoer og -år. Min tantes pigenavn er anført. De ligger omgivet af hendes slægt. En hel række er derforældre, bror og svigerinde, samt deres svigersøn og børnebarn. Og det er jo godt og hyggeligt. Men alle gravstedet er bogstaveligt talt grusbunker. Det er til gengæld vældig trykkeligt. Og selvom min tante var en værre rappenskralde, havde hun faktisk fortjent bedre. Behøver jeg at tilføje, at gravene bliver vedligeholdt af kirkegården, og der aldrig står en blomst i forvejen, når man kommer.

## Øsløs

Den næste kirkegård vi denne gang skal besøge ligger også på Hannæs. Det er kirkegården omkring Øsløs Kirke. Også her er der, som i Tømmerby, tale om en meget gammel kirkegård i største harmoni med den middelalderkirke, den omgiver. Også her var tidligere mange store elmærker, der

var med til at give stedet karakter. Til kirkegårdens absolutte herlighedsværdi hører den smukke udsigt over Limfjorden, med udsigt til Himmerland, Livø, Fur og "Mors på højre hånd", som Johan Skjoldborg skriver det i sin hyldest til Limfjorden og sin fødeby. Johan Skjoldborgs forældre ligger begravet på kirkegården, og stenen står stadig på sin gamle plads.

Jeg elskede den kirkegård som barn. Dengang var gravene ikke reguleret, og kirkegården udgjorde et virvar af gamle og nye gravsteder i større eller mindre forfald. Et eventyr af stemning for et barn at vandre i. Jeg gik der som oftest alene, men også med mine små veninder. Andagtsfuldt besøgte vi vore yndlingsgrave. Der var den et par meter høje hvide marmorsten over en ung præstekone. På stenen var et mandshøjt relief af en ung kvinde med en ryggende olielampe. Aldeles betagende. Og der var det langt mindre, men dog som en bautasten oprejste mindesmærke over en ældre søster til en af vore legekammerater. "Karen", lød den enkle indskrift. Hun var som toårig omkommet ved en forbrændingsulykke i hjemmet, "skoldet ihjel", som vi altid rystede repeterede for hinanden. Der var en anden legekammerat fra et af de små fiskerhuse, som viste mig sine bedsteforældres grav. Hun vidste, hvor den var, men der var ingen gravsten. Også det gjorde stort indtryk, selvom ingen af os dengang forstod omfanget af den barske socialhistorie, der her uden ord blev os fortalt.

På Øsløs Kirkegård har jeg ingen slægtninge begravet. Til gengæld ligger hele min barndom der. Grav efter grav er nu befolket af de mennesker, der dengang befolkede min barndom. Det er bevægende og tidsrøvende at vandre der. Selvom kirkegården nu er reguleret nærmest til ukendelighed, er det stadig det dejligste sted. Ikke mindst det skønne gamle kampestensdige, hvor jeg så ofte sad i min barndoms lange, lange sommerdage og nød udsigten ud over den blinkende blå Limfjord.

## Lild

Den sidste kirkegård, jeg gerne vil tage jer med til, er i en vis forstand også den vigtigste. Det er Lild Kirkegård også i Hanherred. Kirken er en lille annekskirke til den store Tømmerby Kirke, og fra den ene kirkegård har man en fin udsigt til den anden. Lild Kirkegård er en lille kirkegård med god plads. Man har samlet en masse gamle gravsten i et hjørne, ganske uskønt, ja, man har sågar smidt en del på lossepladsen – skønt plads, den har man jo sådan set mere end nok af!

Dog lykkedes det efter sigende graveren at redde en del fine sten fra menighedsrådets vandaliserende fremfærd. Kirkegården blev reguleret engang i 60'erne. Det gik blandt andet stærkt ud over en gravhøj, der ligger midt på kirkegården, og som absolut må tælles blandt kirkegårdens herlighedsværdier. Hertil må også regnes – foruden den fine udsigt, som allerede er nævnt – et smukt og særpræget relief af Gudslammet på østsiden af apsis. Kirkegården ligger højt. Den er særdeles stormomsust og har altid været det.

På denne kirkegård ligger min mødrene slægt i fire led begravet. Her har slægten fundet sit sidste hvilested i nærved 200 år. I et eneste gravsted, der engang udgjorde to, ligger mine tipoldeforældre, mine oldeforældre, mine bedsteforældre, dvs. min morfar med hans to koner på samme sten. Desuden hans sindssyge søster. Dertil kommer min morfars førstefødte med sin anden kone. Hun døde få timer efter fødselen, men fik i dåben navnet Emma efter hans første afdøde kone; han døbte hende selv. Også min morbrors eneste barn, en lille dødfødt pige, ligger der, samt min eneste møster. I dette efterhånden noget overbefolkede gravsted skal også min eneste tilbagelevende morbroder begraves; og så jeg selv naturligvis. Vi satser på, at det bliver min morbroder først. Ja, og så da min mand, hvis han ellers vil til den tid. Hvis han overlever mig, står det ham jo frit for!

På Lild Kirkegård ligger desuden en mængde andre af min mors slægtninge. Faktisk er der en hel gade med fætre og kusiner og deres familier. Yderligere ligger min svogers forældre og deres forældre og bedsteforældre igen på samme kirkegård. Min svogers far ville under ingen omstændigheder ligge i samme grav som sin far, så han og hans kone fik deres eget gravsted. Men det er lykkedes mig at overbevise min søster og svoger om, at de bør lade sig begrave i det gamle familiegravsted. Det ligger lige uden for kirkedøren. På den fornemste plads med den fineste udsigt til Tømmerby Kirke og fjorden i baggrunden. På gravstedet er der, som man næsten kan forestille sig, lidt trængsel mellem gravstenene, selv om nogle er blevet fjernet og har fået et andet hjem. Den ældste gravsten er over min oldefar og oldemor. Dødsårene er 1903 og 1916. Foruden deres navne, data, fødesteder og dødsår bærer stenen indskriften: "Alt står i Guds Faders hånd". Det er en poleret stele med et lille fint ornament øverst. Den næstældste er over min morfar og hans to koner. Den bærer kun deres navne og data. Ingen pigenavne eller særlig indskrift. De tre dødsår er 1972, 1918 og 1959. Det er en oprejst firkantet sten i rød granit med poleret front. Dertil komme en lille sten over min morfars sindssyge søster

med indskriften. "Et sidste farvel til Sine". Det er en lille hvid marmorplade med sort indskrift. Endelig er der stenen over min ugifte moster. Den bærer foruden hendes navn kun hendes data. Det er en lille rødlig enmands-granitsten i naturlig form med poleret front. Behøver jeg at tilføje, at jeg har kæmpet en sej og til tider ret bizar kamp med graveren for at få lov til at dække graven med vintergrønt omkring roserne – uden grus!

Det er det gravsted, jeg er den lykkelige ejer af. De omtalte sten er dem, der i dag står på graven. Når jeg står på mit gravsted, kan jeg i øvrigt læse både min søns og min sønne-datters navne. Han bærer sin oldefars ret egenartede navn, og hun bærer sin tipoldemors. For mig giver det en dyb og meningsfuld sammenhæng. "Vort eget liv er kort, men slægtens langt".

## Gammelgaard

Men i min besiddelse er der hjemme på gården på Ærø endnu fem hvide marmorsten med sort skrift. De hører alle til på graven, men kan ikke mere finde plads. De er i alle tilfælde, med en enkelt undtagelse, nummer to sten til de gravsten, der allerede forefindes på gravstykket. De er derfor også alle uden årstal, men repræsenterer dødsfald, der har fundet sted mellem 1903 og 1947.

Den første indskrift lyder: "Farvel kære Fader og Svigerfader" og er skænket til min oldefars grav i 1903. Den anden sten er rejst over min mormor, der døde i 1918 af tuberkulose kun 33 år gammel. Da var min mor 5 år. Stenen bærer foruden hendes navn følgende indskrift:

*"O, lær mig ret at ville.  
Hvad du vil. Hold troens  
Vinge oppe, når den daler.  
O, tugt mig kun, men giv  
Mig nåde til at høre dig  
Og tie, når du taler.  
Et kærligt farvel fra fader og søskende".*

Det er den almindelige antagelse i familien, at digtet er forfattet af den afdødes far, min oldefar. Den tredje sten bærer indskriften: "Et sidste farvel til Emma Ottesen fra venner i Lund". Denne sten er også skænket til min mormors grav i 1918.

Den fjerde stens indskrift lyder: "Sov sødt lille Emma". Der er, som man kan formode, tale om en barnegravsten.



Den er rejst over den allerede omtalte førstefødte i min morfars andet ægteskab. Den lille pige blev født den 14. august 1921 og døde samme dag. Den femte stens indskrift lyder igen: "Sidste farvel fra Venner i Lund". Den er sat til minde over min morfars skizofrene søster, der levede hele sit voksenliv på fødegården sammen med ham og hans familie. Hun døde i 1947. At disse sten hører til mine kæreste ejendele, er for mig selv ganske indlysende.

## Støvtrådeværket du kommer i hu

Min personlige kirkegårdsvandring er til ende, og det må være tid for et par almene afrundende betragtninger. Allerstørst vil jeg udtrykke mit dybtfølte ønske om mindre grus og mere græs og grønt. Flere blomster. Lidt mere anarki og lidt mere ukrudt. Jeg synes gennemgående vore kirkegårde ikke blot er velholdte, men overholdte!

Dernæst vil jeg gerne understrege, at jeg med den største glæde vandrer på alle kirkegårde i alle dele af landet, helt uanset om de er mig bekendte, og helt uanset hvem der dér har fundet deres sidste hvilested. Jeg fordyber mig i navne, steder og livsaldre. Jeg elsker gamle sten med mange oplysninger. Dem, der foruden fødested har titler, erhverv og meget gerne også dekorationer, og for kvindernes vedkommende naturligvis fødenavne. Jeg begræder en ny tids anonyme mode iklædt falsk beskedenhed og dovenskab. Jeg er på ingen måde tilhænger af, at man for enhver pris skal være original og interessant også på sit gravsted, men jeg synes, at vore grave skal vise eftertiden, hvem vi var, og hvordan vi levede. Det kulturhistoriske aspekt i kirkegårdenes liv er for mig af allerstørste betydning.

Jeg synes det er armodigt, om end det måske både er godt og kærligt ment, når man finder gravsten, hvorpå der blot står: "Far" eller "Lillemor". Det er jo fint, at afdøde har været det for nogen, men han eller hun har formodentlig og forhåbentlig da også været så meget andet for så mange andre.

Bedst af alle er naturligvis de gravsten, hvor der også har været overskud til et lille opbyggeligt ord. Man bliver varm om hjertet bare ved et lille "Fred"; og det bliver højtids, når man for eksempel kan læse, at "Størst af alt er kærlighed" eller "Ved korsets fod hos Jesus" eller i den mere frimodige genre: "Vi ses!"

Hvad mit eget sidste hvilested angår, så står det fast, at jeg skal begraves rå; ikke noget med at afkorte den naturlige forrådnelse. Endvidere at der på min gravsten skal stå: "Støvtrå-

deværket du kommer i hu" og at jeg ikke – ikke under nogen omstændigheder – vil ligge under en grusbunke.

Hvordan min gravsten skal se ud? I mange år har den ligget klar på stranden neden for mit sommerhus og båret navnet Doris' ligsten, men om jeg så får lov til at fjerne den, er en helt anden sag. Det er en stor, meget stor, granitsten med meget smukke grønne og røde årer, og den har lige den rigtige form. God for et barn at sidde på. Men hvis ikke det lykkes, for man skal sikkert hyre Switzer for at bjerge den, så kunne det måske blive en stor font, som en døbefont, og til fuglene at bade i.